

ФАЉКЛАРЫСТЫКА

Іна Швед

Брэст

Нявеста як аб’ект і суб’ект вясельнага фальклору Брэстчыны¹

Асноўнай дзейнай асобай і разам з тым аб’ектам вясельных абрадаў і рытуалаў, вядома, з’яўляецца нявеста. Яна выступае паслядоўна ў розных амплуа (запітая, нявеста, звенчаная княгіня, царыца – пазначэнні “высокага” статусу, далучанасці да “старэйшых”, маладуха), якія змяняюцца згодна пераадоленню ёю этапаў пераходу. Хоць матыў змены сацыяльна-біялагічнага статусу, паводле агульнай думкі спецыялістаў, выступае сэнсавай дамінантай вясельнага абраду як тыповага rite de passage, адносіцца ён пераважна да нявесты. Трактоўка нявесты ў вясельным фальклору Брэстчыны, як і іншых рэгіёнаў Слав’іі, звязана, сярод іншага, з сімвалічным асэнсаваннем самога вяселля ў катэгорыях прыродных цыклаў (вегетацыя, змена гадавых сезонаў, дня і ночы). Часта нявеста выяўляецца ў стане “пачатку квітнення” ці “пладовай завязі”, што мела сакральнае значэнне: нерасквітнеласць і недаспеласць сімвалізуюць фізічную і маральную дзясвачасць (чысціню) нявесты, неабуджанасць да шлюбу яе полавай страсці. Поўны росквіт і спеласць наступаюць пасля шлюбнага

¹ Гэтае даследаванне праведзена ў межах задання “Структурно-типологические параметры кодов мифопоэтической картины мира белорусов (по фольклорным записям XIX–нач. XXI вв.)”, якое выконваецца па Дзяржаўнай праграме навуковых даследаванняў “История, культура, общество, государство” на 2011–2015 гг. згодна заданню “Народное творчество в социокультурных условиях современной Беларуси: региональное многообразие и межславянские связи фольклора и постфольклора”, № дзяржрэгістрацыі 20140200 ад 14.03.2014 г.

пераходу (недаспелая макаўка-нявеста, паводле песні, даспявае ў мілага на руцэ)².

З нявестай, дзявоцтвам супастаўлены шматлікія прадметныя, колеравыя, жывёльныя і іншыя сімвалы, важнае месца сярод іх займаюць сімвалы раслінныя – з жывых раслін, галінак, цеста, палеры, у прыватнасці «кветка». Так, на Бярозаўшчыне ў чацвер перад вяселлем сват і жаніх прыезджалі да нявесты “на давед”: ці не перадумала дзяўчына выходзіць замуж. Каб пацвердзіць сваю згоду, нявеста завязвала свату ручнік, разам з жаніхом рабіла “кветку”, якой упрыгожвалі бутэльку гарэлкі. Гэтай бутэлькай пачыналі вяселле (ФЭАБ³; Сігневічы Бярозаўскага р-на). У песнях вяселля, якія выконваюцца на розных яго этапах, нявеста асацыюецца з кветкамі, травамі, дрэвамі, а яе хата – з садам (часта вішнёвым), у якім дзяўчына гуляе ў чаканні суджанага. “Палоцце” саду (у тым ліку рытуальнае выніманне зеляніны з “караваю-раю”), зрыванне кветак адпавядае развітанню нявесты з дзявоцтвам. Прычым нявеста можа выяўляцца як дзіўная кветка, што цвіце ўвесь час. У сувязі з сказаным характэрны словы свата: *Сват прысланы, // Каб быў стол засланы. // Прыехалі па тую кветку, // Што цвіце ўзімку і ўлетку* (ФЭАБ; Гяйлешы Смаргонскага р-на). У песнях, што выконваюцца падчас ад’езду нявесты да жаніха, частотным з’яўляецца матыў ламання верхавіны “жаночага” дрэва, якое стаіць каля варот, значэнне чаго раскрываецца ў песні ад імені самой маладой: “Стой, мая бяроза, без вярху, // Жыві, мая мамачка, без мяне”. Праз сімваліку зламанага дрэва выяўляецца канчатковы “адрыў” нявесты ад родных. Паводле вясельных песень, у мужавай хаце ў маладой замужніцы *опадэ з лычка краса, як з калынонькі роса*, г.зн. пазбаўленне прыкмет дзявочасці, красавання-квітнення, непазбежнае пры пераходзе ў іншую сацыяльную катэгорыю. У адной з песень да “расплеценай” нявесты звяртаецца яе маці з просьбай вярнуцца-пакрасаваць: *Вярніса да мяне, // Ешчэ пагуляеш, // Ешчэ пакрасуеш // Хоч адзін рочок у мяне*. Дачка адказвае: *Ой не вернуса, // Мая родна матка, // Не вернуса да цябе, // Бо ўжэ расплецена, // Бо ўжэ расчасона // Руса коса ў мене* (ФЭАБ; Бакуны-2 Пружанскага р-на).

² Т.А. Бернштам, *Молодость в символизме переходных обрядов восточных славян: учение и опыт Церкви в народном христианстве*. – Санкт-Петербург 2000, с. 252.

³ ФЭАБ – фальклорна-этнаграфічны архіў вучэбнай фальклорна-краззнаўчай лабараторыі БрДУ імя А.С. Пушкіна (кіраўнік – І.А. Швед).

Рытуальнае аддзяленне ад нявесты “красы”, дзявочай волі, асацыяванай з касой і стужкай у ёй, – заключны крок на шляху да “прыроднага” стану нявесты (А. Байбурын) – здзяйснялася падчас аднаго з асноўных абрадаў прырададзяння вяселля – расплятання і расчэсвання касы. У некаторых мясцовасцях Беларусі брат нявесты расчэсваў ёй валасы змазаным у мёдзе ці масле грэбенем, які потым закідваў на печ. Гэта паэтычна пераасэнсоўвацца ў песнях, дзе ад імя нявесты просяць: *Ой, дай, мамо, масла, // Бо я курувке пасла, // Дай хоць друбеночку // На мою воласэночку* (ФЭАБ; Сварынь Драгічынскага р-на). Расплятанне касы нявесты выступае пачатковай фазай перамены прычоскі і галаўнога ўбору (што сімвалізуе заключэнне шлюбу). Каса “размыкалася”, дзявочыя “замкі” (стужкі, каснікі) адкрываліся (Т. Берншам), каб потым поўную свабоду распушчаных валасоў (волю) “урэзаць–падпаліць” і замяніць іх скручваннем–фіксацыяй і закрываннем–хаваннем пад жаночай наміткай ці хусткай. Незваротнасць, сур’ёзнасць адбыўшыхся змен падкрэсліваецца ў вясельных песнях: *...Поплывэлэ слёзонькэ на рукэ, // Росплылэ косоньку навiкэ* (ФЭАБ; Сулічава Драгічынскага р-на), *Чаму, Волечка, ты не плакала, // Як цябе запiвалi, // А ты думала, молодзенька, // Што воны жартовалi, // А гэты жарты выйшлi на праўду – // Косаньку расчасалi* (ФЭАБ; Ціхны Бярозаўскага р-на).

Пры расплятанні нявеставай касы паслядоўна вынімаюць усе ўпрыгожанні, сімвалічна размыкаючы ўсе перашкоды на шляху ўступлення ў шлюб. У літаратуры пытанні прынята трактаваць зняцце гэтых дзявочых “замкоў” як адпаведнік страты нявестай «красы» – яе дзявочага “Я”-ўвасаблення. Пры гэтым актуалізуюцца ўяўленні аб фізіялагічнай спеласці нявесты, яе рэпрадуктыўных патэнцыяў, падкрэсліваецца стан “квітнення”, “плоднасці”, гатоўнасці да нараджэння дзяцей. У многіх фальклорных жанрах страта красы ці вянка азначае страту цнатлівасці, дзявоцтва. Тое, што нявеста захавала да вяселля цнатлівасць, красіць і весяліць абодва аб’яднаныя роды і мае касмічны маштаб, падтрымлівае ўвесь жыццёвы парадак (С. Талстая).

У песнях, якія выконваліся пасля вячання, ад імені нявесты выказваецца шкадаванне, што яна не паспела знасіць руцвяны вянок, на што яе маці адказвае: яго даносіць малодшая сястра. Сапраўды, стужку з расплеценай касы нявесты брат пакідаў сабе ці аддаваў малодшай сястры, як бы перадаваў “у дар” дзявочы “знак”, “красату” (прыгажосць, цнатлівасць, патэнцыйную пладавітасць, радасць, годнасць) і магічным чынам паскараў шлюб малодшай сястры. У сувязі з сказаным характэрна песня, якую *спывалы, калы садылы молоду на*

дыжу і распліталы косу: “Ой, як сіла ўчора з вэчора, // Положыла ручанькі на скам’і, // Опустыла вочанькі до зэмлі. // – Ой, дівонька-рыбонько, // Расплытэмо косоньку, жаль будэ. // Старшы брат косоньку расплытав, // Дэ він тый оплітнычкы подывав: // Чы на Дунай, чы на рэкі попускав, // Чы мэньшуй сыстрынькы сэстрын знак? // – Позволь, Божэ, сэстрынько, за тобою так”» (ФЭАБ; Белін Драгічынскага р-на). Падобная пераемнасць пастулюецца і ў іншых творах: *Стояла дыўчынонька пуд вінцём, // Чысала косоньку грібіньцём. // І думала-гадала, дэ діты: // Чы в огонь, чы в воду вкінуты, // Чы мэньшуй сыстрінцы оддаты. // – На тобі, сыстрінко, моі дары, // Коб віты на літо пріждамы // Просыты батыка благославлення* (ФЭАБ; Бушмічы Камянецкага р-на). Бліжэй да нашага часу, калі дзяўчаты перасталі насіць косы, нявеста ўсё роўна завязвала ў валасы стужку, якую развязваў брат.

Праз выкуп касы адбываецца перадача “пасіўнай” нявесты прадстаўнікамі яе ўзраставай групы ў род жаніха. Жаніха да выкупу нявесты ў яе брата заахвочвалі песнямі, прыкладам: *Ой найхалэ святэ // Із-за Дунаю, // Із далёкага краю. // Як пілэ-запівалэ, // Настаську намовлялэ: // – Підэш, Настаська, з намэ, // Тобі лучшэ ў нас будэ, // Як возьмуть тэбэ людэ. // Геша, сороке, с хатэ, // Годэ вам шчэбэтатэ, // Найхалэ воронэ // З чужэі сторонэ. // Ой забарнья свахэ, // Забарэльыся в хатэ. // Хлопцы конэ покралэ, // До плота прывязалэ. // Ныма тобі, Ёванко, сорома, // Шо тэ стоіш дэлэко от стола: // Чі ны можэш ручнэка купетэ, // От братынька сэстрэцю купетэ?* (ФЭАБ; Радастава Драгічынскага р-на). Выкуп касы нявесты з боку жаніха сімвалізуе набыццё поўнай улады над маладой, якая канчаткова страчвае свой дзявочы статус – волю. У сувязі з асацыяцыяй дзяўчыны з яе касой цікава, што ў песні маці нявесты раець плакаць не па касе, а па дачцэ: *Засцілайтэ столы, бо я йду, // Благославі, матэнько, бо я сяду. // Стала на порог // Дай махнула хустою на свуй род. // – Становыса, родынонька, в одын рад, // Бо йдэ молодэнька на посад. // Наехалі, матынько, панычкі, // Узялі мою косоньку под мечі, // Сталы мою косоньку чэсаты, // Стала моя матонька плакаты. // – Ой, нэ плач, моя матэнько, по косі, // Будэш плакаты, матэнько, по дочці* (ФЭАБ; Церабяхоў Столінскага р-на).

Паводле прыведзеных матэрыялаў, нявеста падпарадкоўваецца на канаванаму ёй лёсу, а ўдзельнікі абраду забяспечваюць яе пераход у род (хату) суджонка. Рэалізацыі рытуальнага пераходу нявесты (і жаніха) спрыяюць таксама сакральныя персанажы, Бог. Так, у вясельных песнях, што выконваліся перад вячаннем, у Бога просяць ад-

чыніць вароты – забяспечыць уваход маладых у новае сямейнае жыццё: *Одчыні, Божэ, ворта – // Ідэ до шлюб у молада. // Ёе сердэнько, бы ножом крае, // Што ў шлюб вона вступае* (ФЭАБ; Глінная Івацэвіцкага р-на). Калі ўжо гаворка зайшла пра семантыку варот, то тут трэба ўзгадаць традыцыйнае асэнсаванне адкрыцця варот як “адкрыцця” вясельнай прасторы і ўвогуле абраду, а таксама любоўна-шлюбную, эратычную, сімваліку адкрыцця-ламання варот і “адкручвання сеняў”, як у песнях: *сенечкі адкруцілі – Манечку заручылі; Хай до яе хлопчыкі не ходзяць, // Хай воны золотыя ворта не ломяць, // Бо гэтыя зломяць, а другіх не зробяць* (ФЭАБ; Велута Лунінецкага р-на). У прыведзеных песнях нявеста (і яе цела) выступае аб'ектам уздзеяння.

“Суджонак” прадвызначаецца-судзіцца вышэйшымі сіламі, “задаецца” ад нараджэння, калі вызначаецца жыццёвы шлях чалавека, прычым “прыроджаная” доля чалавека можа на пэўных этапах “пераглядацца” Богам, і чалавек надзяляецца новай доляй. “Доляй” называюць суджанага (мужа ці жонку). Бог вызначае шлюбную долю, яшчэ адну ступень несвабоды маладзіцы і яе новае месца жыхарства (= няволі): *Заквакала сывонька ўтонька на моры, // Отозвалася моладая Галенка в коморы: // – Ой, чы е, чы е муў батынько на дворы, // Чы выкупыць моладу з ныволы? // – Ны выкуплю тыбэ, мое дзіятко, ныколы, // Жывы, мое дзіятко, дэ тобі Господь позволыв. // Заквакала сывонька ўтонька на моры, // Отозвалася моладая Галенка в коморы: // – Ой, чы е, чы е муя мамонка на дворы, // Чы выкупыць моладу з ныволы? // – Ны выкуплю тыбэ, мое дзіятко, ныколы, // Жывы, мое дзіятко, дэ тобі Господь позволыв* (ФЭАБ; Хомск Драгічынскага р-на). Паводле вясельных песень, “новая” доля нявесты з’яўляецца прадвызначанай, але яшчэ невядомай ёй. У адпаведных тэкстах агучваецца, з аднаго боку, надзея на добрую шлюбную долю нявесты, а з другога – актуалізуюцца ідэі наканаванасці лёсу, жыцця маладзіцы як “няволі”, малюецца персаніфікаваны вобраз неадчэпнай ліхой долі. Пашыраны песні, у якіх маладая, ідучы да шлюб, сустракае сваю долю і кліча яе з сабою толькі ў тым выпадку, калі яна добрая: *Ідэ Валечка дай да шлюбэньку, // Долэньку встрачае: // – Ой, ты добрая долэчка мая, // Сядай у віз со мною, // А як ліхая, нэ шчаслівая, // Плынь на морэ з водою. // Тобі, доленько, з водою плыстэ, // А мне на рушнічок статэ* (ФЭАБ; Роўбіцк Пружанскага р-на). Але інтэнцыя нявесты не мае значэння для персаніфікаванай долі, якая застаецца няўмольнай: *Сядае моладая на віз, // Світлу долю пытае: // – Ой як ты добра доля, то сядай со мною, // Як плохая, то плыві на морэ з водою. // – Як і поплыву на морэ з водою, // Все равно ны втуп-*

люся, // Ты прыйдзеш воду браты, // А я за тэбэ і вчыплюся (ФЭАБ; Талочна Маларыцкага р-на). Паводле іншай песні, калі злую долю нявеста намагаецца адлучыць ад сябе, то за добрую долю – “зачапіцца”. У песні, якая гучала пакуль брат перад выхадам з бацькоўскай хаты тройчы абводзіў сястру-нявесту вакол стала, шчаслівая доля маладой – гарант выхаду ёю з найцяжэйшых жыццёвых сітуацый: *Шчасліва доленька мая, // Плынь на моры за мною – // Я не ўтаплюся. // І дэ ны буду я, // Чым пропаду, // За тыбэ зачыплюся* (ФЭАБ; Вайская Камянецкага р-на).

Тое, што доля, век (яго працягласць), нявесты залежыць ад волі Бога, іншых прадстаўнікоў вышэйшай нябеснай іерархіі і бацькоў, імліцытна ці экспліцытна прадстаўлена ў вясельных песнях кшталту: *Просэ, дывонька, Госпада Бога, // Батынька свого: // – Прошу, батынько, до пэрытою. // – Хай тобі, дзіятко, сам Біг споможэ, // Шэй запоможэ // І віком довгім, і бытом добрым* (ФЭАБ; Сулічав Драгічынскага р-на). Нявесце адводзіцца роля прасіцеля пра паліпшэнне сваёй долі, выданне замуж за любага. Актыўнасць гераіні лірычнай песні праяўляецца толькі ў тым, што яна звяртаецца да бацькоў, каб не аддалі яе замуж за нягодніка, бо “прападзе доля сіка-така”: *Там у полі тополя стояла, // Вона всіх молодців чаровала, // А одному нічого ны шкодыть, // Він до еі шчовэчора ходыть. // – Ой, дівчына, з лыца румяна, // Скажы правду, кому сужденая: // Як попу чі дьяку, то дай Божэ, // Як якому лайдаку – ны дай Божэ! // – Ны оддай мэнэ, мама, за лайдака – // Пропадэ моя доля сіка-така, // А оддай мэнэ, мама, за такога, // Шчоб любыв він мэнэ, а я ёго. // Там у полю тополя стояла, // Вона всіх молодців чаровала* (ФЭАБ; Чэрні Брэсцкага р-на). Складнікі долі-шчасця, якую дае Бог, вызначаюцца ў вясельных тэкстах тыпу: *Ны стуй, Божэ, за двэрыма, // А іды ў хату. // Дай сядь, Божэ, на покуті, // Да дай долю молодым! // Одну долю грошовую, // А другую збожовую, // А трэіттю дытячу! // Дай, Божэ, гэтую пары // Шчасця і долю, // Хліба ўволю. // Коб Буг жыто родыв, // Скотыну зашчытыв, // Здороваем надільыв!* (ФЭАБ; Спорава Бярозаўскага р-на). Долю таксама ад розніваюць і салёвую, і вадзяную, і хлебавую (ФЭАБ; Велута Лунінецкага р-на). Тыповым разважаннем носьбітаў традыцыі пра долю з’яўляецца наступнае: *Колы воно всё добрэ – і доля хароша. От так воно, як воно мае буты, бо нэц тэ ны можыш зробэты собі, нэц. Другі раз от добрэ всё, кажыцца, от вжэ, кажыцца, більш нэц ны трэба, а тут “бах” шось – і зробэлось, о. Ну, кажут, шэ тато мый казав, шо ны радуйся, шо найшов і ны смутэсь, шо згубэв* (ФЭАБ; Пагубя-

цічы Брэсцкага р-на). *Судьбу зрабіць як трэба* – значыць правільна выбраць шлюбнага партнёра. Жанчына, што сапсавала сабе жыццё “няправільным” выбарам мужа, які здзекаваўся над ёю, пакуль сам не павесіўся, апавядае: *Прывів [у сваты] свойх, родню: дядька свойго, ёго сэстра... Горілку прыніслы... Дурная, нэрозумна була. Булы ж у мэнэ хлопці, сваты. Тыко судьбы ны зробіла як надо – плохы оказався, бывся. Такы бандюга був, шо вобшчэ* (ФЭАБ; Астрамечава Брэсцкага р-на). Такім чынам, паводле народных уяўленняў, вясельных песень, наканаванасць прысутнічае ў жыцці нявесты (як і любога чалавека), але яна можа як падпарадкавацца лёсу, так і паспрабаваць змяніць сваю долю, заняць пазіцыю як пасіўнага аб'екта, так і актыўнага суб'екта.

Такая ж варыятыўнасць датычыць трактоўкі нявесты ў вясельных песнях і самім абрадзе. З аднаго боку, “на долю шчаслівая” нявеста, “багатырчка”, як спяваецца ў песнях, магла ўспрымацца носьбітам плоднасці, крыніцай розных дабротаў, суб'ектам, ва ўладзе якога пашырыць плоднасць на ніву, статак, пчол, яна прывозіць у хату жаніха *дзе доли ў подоли, трэцяе шчасцейко на рукаве* і г. д. А з іншага боку, яна сама выступае аб'ектам, які неабходна магічна надзяляць плоднасцю, дабрабытам на розных этапах вяселля. Між тым міфалагічная далучанасць нявесты да іншасвету, “чужасць” для роду жаніха робяць яе небяспечнай для дома суджонка і пэўных людзей (асабліва тых, хто таксама знаходзяцца ў пераходным стане, прыкладам іншых нявест), а таксама схільнай да адмоўнага ўплыву злых сіл. Ды і новы дом жаніха – чужы, а значыць небяспечны для нявесты. Таму ад негатыўнага ўздзеяння маладой (асабліва той, што аказалася нецнатлівай) і ўвогуле ад пагроз, звязаных з пераходам і памежным станам, стараліся аберагчыся. Разам з тым маладую ахоўвалі ад нячыстай сілы, сурокаў. Прыкладам, каб не сурочылі маладую, яе абвязвалі чырвонай ніткай, зашпільвалі булаўку (ФЭАБ; Рамель Столінскага р-на). *Ад зглазу маладой прышпільвалі шпільку або клалі запазуху соль* (ФЭАБ; Гошчава Івацэвіцкага р-на).

Нявеста як суб'ект абраду

Актыўным суб'ектам дзеяння нявеста з'яўляецца пры публічным выяўленні знакаў згоды на шлюб, шанавання родных і гасцей, пры запрашэнні на вяселле, развітанні з бацькоўскай хатай, адорванні прысутных, а таксама ў рытуалах, якія здзяйсняюцца пры ўваходзе ў хату

свекрыві і пасля шлюбнай ночы. Гэтыя абставіны абумовілі адпаведную трактоўку вобраза нявесты ў песенных тэкстах.

Так, у рытуалізаванай форме, з паклонамі нявеста запрашала незамужніх дзяўчат на “дзявочы вечар”, што адлюстравана ў песнях: *Ой, ходыла Танічка по сялы, // Ды збірала дівучок з собой: // – Ой, ходытэ, дівучкі до мянэ, // Тай повійтэ віночкі для мянэ* (ФЭАБ; Сварынь Драгічынскага р-на). Клопатам нявесты з’яўляецца падрыхтоўка хаты да прыняцця вясельнікаў: *Тытэр субота, узавтра ныділя, // Дывысь, Манічка, коб хата біла. // Коб хата біла, дай ны курыла. // Прыйдуть госты з чужэі волосты, // Прыйдуть госты, будуть пытаты: // – Дэ тое діятко, шо нам узяты?* (ФЭАБ; Судзілавічы Бярозаўскага р-на). Яна ж выказвае свае пажаданні адносна вырабу вясельных атрыбутаў. Цікава, што іх якасць можа ставіцца нявестай у залежнасць ад “якасці” выбранага бацькамі жаніха: *Ой назбырала Манічка // Дывок вынка выты, // А сама сіла вкрай столыка // З батьком говорыты: // – Ой, муї батынько, // Ой муї роднынькый, // За кого замуж даеш? // За кого замуж даеш? // Як за якого, альбы якого, // То й попіру нэ псуйтэ, // Як за Колечку молодэнького, // Золота нэ шкодуйтэ* (ФЭАБ; Судзілавічы Бярозаўскага р-на). Паводле прыведзенай песні, нявеста выступае ініцыятарам правядзення “дзявочага вечара”, “вянкоў”. У падрыхтоўцы вяселля нявесце дапамагаюць як блізкія людзі, так і сакральныя персанажы: *Спочынаецця добрэ ділочко – // В нашэі Анечкі молодэнькоі // Хорашэ вэсілічко. // Бог юї дае, матэнька помогае, // Чаго нэ будэ – всё батэйко достанэ* (ФЭАБ; Талочна Маларыцкага р-на).

Смутаюць нявесты, трывогу аж да распачы, выяўлялі шматлікія развітальныя песні, якія, як і песні іншых этапаў вяселля, звычайна спяваліся дзяўчатамі ад імені нявесты ці ў трэцяй асобе і афармлялі завяршэнне перадшлюбнага дзявочага жыцця. Эмацыйнай кульмінацыяй вяселля часта з’яўляецца песня-маналог “Дэ б я ны ходыла, дэ б я ны була”, у якой рэфрэнам гучыць выказаная ад імені нявесты ідэя таго, што былое дзявочае жыццё ва ўсіх яго праявах назаўсёды страчана: *Дэ б я ны ходыла, дэ б я ны була, // Я свойму батэньку дзяковала: // – Дзякую тобі, татку, за твою весёлу хатку, // Тэпэр нэ будэ, нэ будэ, // Тэпэр нэ будэ, нэ будэ, // Дэ б я ны ходыла, дэ б я ны була, // Я свой матумі дзякувала: // – Дзякую тобі, мамцю, шо будыла мэнэ вранці, // Тэпэр нэ будэш, нэ будэш, // Тэпэр нэ будэш, нэ будэш, // Дэ б я ны ходыла, дэ б я ны була, // Я своїм порогам дзякувала: // – Дзякую вам, пороги, дэ стояла хлопціў рота, // Тэпэр нэ будэ, нэ будэ, // Тэпэр нэ будэ, нэ будэ. // Дэ б я ны ходыла,*

дэ б я ны була, // Я своїм тополям дзякувала: // – Дзякую вам, то-
 поли, нагулялася доволі, // Тэпэр нэ будэ, нэ будэ, // Тэпэр нэ будэ, нэ
 будэ (ФЭАБ; Малеч Бярозаўскага р-на). Гэтая ж ідэя сцвярджаецца
 ў песні, што гучала падчас змены нявесце галаўнога ўбору. *Ек нэве-
 сте скідають фату, всі падружке стають в круг, і вона з сэбе скідае
 фату і падружкам одівае, і та во пісня співаецца: “Горіла сосна, па-
 лала, // Горіла сосна, палала, // Під нэй дівчіна стояла, // Під нэй
 дівчіна стояла, // Під нэй дівчіна стояла, // Під нэй дівчіна стояла,
 русаву косу чесала, // Під нэй дівчіна стояла, русаву косу чесала. //
 – Ой, косэ-косэ ве моі, // Ой, косэ-косэ ве моі, // Довго служеле ве
 мені, // Довго служеле ве мені. // Більшей служеть не будэтэ, //
 Більшей служеть не будэтэ, // Більшей служеть не будэтэ, // Під
 білы вэлён підэтэ. // Більшей служеть не будэтэ під білы вэлён пі-
 дэтэ. // Під білы вэлён, під хустку, // Під білы вэлён, під хустку, //
 Більш нэ піду я за дружку, // Більш нэ піду я за дружку, // Під білы
 вэлён, під кіньцы, // Під білы вэлён, під кіньцы, // Більш нэ піду я на
 танці, // Більш нэ піду я на танці. // Під білы вэлён, під вэнок, // Під
 білы вэлён, під вэнок, // Більш нэ піду я до дівок, // Більш нэ піду я
 до дівок. // Під білы вэлён з кольцаме, // Під білы вэлён з кольцаме, //
 Більш нэ піду я з хлопцаме, // Більш нэ піду я з хлопцаме. // Під бі-
 лы вэлён, під тріску, // Під білы вэлён, під тріску, // Тэпер я ваша
 нэвістка, // Тэпер я ваша нэвістка. // Хлопцэ цю сосну гасылэ, //
 Хлопцэ цю сосну гасылэ, // Решэтом воду носылэ, // Решэтом воду
 носылэ. // Скілько в решэті е дырок, // Скілько в решэті е дырок, //
 Стылько у хлопців е дывок, // Стылько у хлопців е дывок. // Скіль-
 ко в решэті е водэ, // Скілько в решэті е водэ, // Стылько у хлопців
 е правдэ, // Стылько у хлопців е правдэ”* (ФЭАБ; Павіцце Кобрын-
 скага р-на). Нявеста, як бачым, развітваецца з усім, што вызначала
 яе дзявочае жыццё, і адначасова дзякуе блізкім людзям і прадметам
 ды сцвярджае ўласнае разуменне-прыняцце новай жыццёвай сітуацыі,
 звязанай з пераходам у новы стан.

У іншых песнях дачка дзякавала за гадаванне маці, прасіла яе вы-
 бачыць за ўсё і надзяліць добрай доляй, бо ішла з бацькоўскай хаты
 “навек”: *Добраноч, матонька, // Бо я іду, // Нэ оставляй вэчэраті, //
 Бо ўжэ нэ прыду. // Вылі мою вэчэроньку на Дунай // І за мэнэ, ма-
 тонька, забувай, // Вылі мою вэчэроньку под прыпек, // Бо іду до
 свекрузі навек* (ФЭАБ; Глінная Івацэвіцкага р-на). У многіх песнях
 пад лагічна-інтанацыйны націск выносіцца ідэя: нявеста *батайку от-
 служэла*. Адпаведна ад імені маладой пералічваюцца тыя даброты,
 што страцяць бацькі, аддаўшы замуж дачку, пры гэтым падкрэсліва-

ещца роля дзяўчыны ў вядзенні гаспадаркі, уладкаванні побыту: *Вжэ я батайку отслужэла, // На скрэню сарпа положэла. // Хто тэм сарпом будэ жаты? // Будэ батюнка прынайматы, // По зулутому в дэнь даваты. // Чужы жанчыны нышчыры, // Та вунэ ны будуць шчыро жаты, // Всё на сонейко поглядаты: // – Ой, сонце, сонце, сонайко, // Чом ны заходьш хутэнько? // Ой, оглядайся ты, мій батайко, без мянэ, // Чы лучча будэ мянчая дочка за мянэ, // Ой, чы пумее кошулю біленько? // Ой, чы пустэле поцільку мяккейку? // Будэ кошуля пузолаю воняты, // Біла поцілька ў бочайкі муляты* (ФЭАБ; Сварынь Драгічынскага р-на). У шматлікіх песнях глыбіня перажыванняў дзяўчыны, што бярэ шлюб, раскрываецца ў яе звароце да бацькоў. Пры гэтым сумныя малюнкi апусцеўшай нявеставай хаты і цяжкага будучага жыцця ў свёкраў узмацняюць распач бацькоў з нагоды адыходу дачкі, якая просіць: *Ні гнівайся, маты, на мэнэ, // Нэ всё от тэбэ забэру. // Покидыау слізайку по дворы, // І голасочку по бору, // І слов'я в садочку, // Шоб голасэйко шчэбытав, // Шоб батька дочку вспоминав* (ФЭАБ; Талочна Маларыцкага р-на); *Ох мій батэйка-соколойку, // Нарысуй мэнэ на стольку, // Як ты седьш обідаты, // Будэш на мэнэ поглядаты: // – Дэсь мое дыте в чужынайці // Чужэі матёнцы обід варыць, // Ох, обід варыць – нэ обідае, // Ох, ныхто ей нэ відае, // Ох, шо вона нэ обідае* (ФЭАБ; Талочна Маларыцкага р-на).

У шэрагу песень, у прыватнасці тых, што праграмуюць далейшы ход вясельнага абраду, нявеста выказвае пэўныя пажаданні, мадэлюючы сваё будучае, прыкладам: *Попытай, Ганна, маті, // Попытай, Ганна, маті, // Скэлькі за тобой прыданак слаті. // – Шлі, матко, сэстру, брата, // Коб я була богата. // Прыезжай, матко, сама, // Коб я була весела* (ФЭАБ; Глінная Івацэвіцкага р-на). Ініцыятыва належыць нявесце і ў песнях “подзілу”: *Ой, чы тобі, мамо, ны пчэ, // Ой, вжэ твоя доня ўтячэ? // Худэ, мамо, пообідаем с тобою, // Пообідаўшы, підамо ў подзіл с тобою. // Тубі, мамо, – хата, сіны, убора, // А мні, молодый, – скрыня, пірына, курова. // Тубі, мамо, – починочкі, клубочкі, // А мні, молодый, – суволочки, платочки* (ФЭАБ; Сварынь Драгічынскага р-на). У песнях з метафарами дэфларацыі нявесце належыць роля не толькі аб'екта (яе “калінку ламаюць”), але і суб'екта – маладая тым, што “зберагла калінку для мілэначка”, “всей род звеселіла”). І сапраўды, толькі пасля абвесткі пра захаваную да шлюбную цноту, пачыналася рэальнае вяселле (у сэнсе весялосці), у выпадку высветленай нячэснасці нявесты весялосць знікала, абрад згортваўся, актуалізаваліся матывы ганьбы, смутку.

Нягледзячы на тое, што ў пэўных сітуацыях традыцыя патрабавала актыўнасці нявесты, у цэлым гэтая актыўнасць была вельмі абмежаванай. Так, нявесце прадпісвалася сядзець за сталом ціха, з сарамліва апушчанымі вачыма, калі-нікалі – поўнымі слёз (прыкладам, падчас дарэння яна магла плакаць). Выконваліся спецыяльныя песні, што сцвярджалі неабходнасць плачу маладой: *Дайтэ Танічкі цыбулькі, // Шчоб заплакала матонькі доч* (ФЭАБ; Сварынь Драгічынскага р-на). У многіх лакальных традыцыях нявесце, а таксама яе маці і ў наш час забараняецца весяліцца, спяваць, танцаваць: *Ны можна спываты, танцоваты, кажуть, ны нада. У нас тут вжэ смыються з одной, шо на свадьбе танцовала, – ны жыють воны разом* (ФЭАБ; Старое Сяло Жабінкаўскага р-на). [*Нявеста*] *сэдзела ціхо, скромна такая была. Сёнь одважная, а колісь такіе былі стыдлівыя невесты. Сёні гуляе і пляшэ некатора невеста. Колісь нэ было гэтак. І бацькі нэвесціны нэ гулялі нікды, боронь Божэ, кажут, матэры нэ можно гуляці на вэселле, як дочку отдаеш* (ФЭАБ; Здзітава Бярозаўскага р-на). Паводле шматлікіх песень, характэрны стан нявесты – гэта плач, прыкладам: *На подвур'ечку трава-мурава золотом насыпана, // А Манечка да шлюбу йіхала, // На той муровцы стаяла, // За слёзонкомы, за дробнэнькымы матэнько не познала. // – Ой, вэйды, вэйды да ты, батэнько, дай вечорочкам, // Прывітай мэне, молодэнькою, з моімо дружэчкамы. // Ой, вэйды, вэйды, да моя матонько, з свічамы, // Можэ, твое родное дэтя звенчанэ. // Ой, вэйды, вэйды, мой батэнько, з бохонцэм, // Бо ўжэ твое родное дэтя з молайцэм* (ФЭАБ; Перасудавічы Бярозаўскага р-на); *Ой, гула пчылка, гула // Коло нового вулля. // То нэ пчылка гула, // То дзівонька плакала, // Од шлюбу прыйхавшы, // Батыньку до ніг павшы. // – Ой, батыньку мылы, // Развэнчый тэпэр мэне, // Бо звязав нам піп рукы, // Каб не было разлуку, // Сырэю сырыцою, // Жаніхом чужаніцою. // – Мое дзіцятко ріднэ, // Рад тысячы даты, // Каб тэбе развэнчаты. // Звязав вам піп рукы, // Шчоб не было разлуку* (ФЭАБ; Белін Драгічынскага р-на).

Актыўнасць маладой узрастала пасля вячання, калі яе прывозілі ў хату маладога. Яе самастойныя ўчынкі скіроўваліся, у першую чаргу, на засваенне новай для яе прасторы – хаты жаніха і яе аколліц. Увагу на тым, што маладую ўводзяць у новую хату, сям'ю, акцэнтуюць шматлікія песні: *Увелі молодыченьку // У нову светлычэньку, // На сырую зэмлю // У велікую сэм'ю* (ФЭАБ; Церабяжоў Столінскага р-на); *Ступы, Таня, на два пороги, // Склонысь свыкрухі ў білы ногы. // – Матэйка моя, нэ ганьбуй мною, // Ой бо я хочу жыты*

з тобою, // *Жыты з тобою і з твэю дзітэною* (ФЭАБ; Талочна Маладыцкага р-на). Рытуальныя дзеянні маладой пры ўступленні ў двор і хату мужа павінны былі забяспечыць далучэнне яе да новага локусу, цэнтр якога – хатні ачаг. Адпаведна першыя хвіліны знаходжання маладой у сваім новым двары (доме) былі строга рэгламентаваныя. Яшчэ ўязджаючы ў вароты дома жаніха, яна правай рукой сыпала жыта ці кідала пірог, і рабіла гэта наперад, а не назад (як гэта было, калі ад'язджала з бацькоўскай хаты і пакідала там дабрабыт, магічным чынам пераадольваючы вычарпальнасць, завершанасць, канечнасць). Калі нявеста пераходзіла парог “чужой” для яе хаты, клапоцячыся пра сваё будучае ў ёй, магла, як магінны спецыяліст, пра сябе гаварыць: *Первая, другая, я иду третья, но не последняя. Все вон, мне одной дом* (ФЭАБ; Калдычэва Баранвіцкага р-на). Ва ўладзе нявесткі, такім чынам, было жыццё старых гаспадароў хаты, пры гэтым можа падкрэслівацца вялікая ступень шкоднасці/дэманізму нявесткі.

Важным на разгледаным этапе было ўсталяваць добрыя адносіны паміж свекрывёй і нявесткай. Актыўнасць у гэтым кірунку часта праяўляе не толькі сама нявеста (прыкладам, адорваючы свякроў), але і яе бацькі ды жаніх, што адлюстравана ў шматлікіх песнях тыпу: *Ой, нэ рый, нэ рый, яра пчолунька, по бору, // Ідэ Колечка із дружыною додому, // Як прійіхав вун пуд вуротэчка, схупывся, // Свую матёнцы ду білых нужок склунывся. // – Ой, ны гардуй, моя матюнка, на мынэ, // Шчо я прівіз чужое дытя ду тэбэ. // – Чы добры будэш, муі сыночок, ду мэнэ, // То прыйму чужое дытя ду сэбэ. // Як гордый будыш, муі сыночку, ду мэнэ, // То ўдэшлю чужое дытя од сэбэ* (ФЭАБ; Каростычы Брэсцкага р-на). У песнях агучваецца матывіроўка паводзін нявеставай маці, заклапочанай лёсам дачкі ў чужым для яе доме: *Сваха свасі да ўкланілася, // Шчобы з маго дзіцяці не глумілася, // Шчобы клала спаці да змярканачку, // А прабуджала на світаначку* (ФЭАБ; Мікашэвічы Лунінецкага р-на). Падчас застолля ў хаце маладога спявалася шмат песень, мэтай якіх была «адаптацыя» маладой да новага жыцця ў новым доме: *Подівіса, молодая, // А тутта хата новая: // Гомалёваны вокна, // Шчооб ты тутта прывыкла, // Гомалёвы двэры, // Шчооб нэ була бэз вэчэры* (ФЭАБ; Глінная Івацэвіцкага р-на). Гучаць просьбы да членаў новай сям'і нявесты ставіцца да яе з любоўю, прыкладам: *Ох ты, сваішэчка, ох ты, пташэчка, // Прашу я вас, // Каб не было майму дзіцяці глумна ў вас. // Каб не была кветка-паветка пад хаткаю, // Каб не была чужая саседка маткаю, // Каб не ўцірала дробных слэзачак рукавом, // Каб не стаяла цёмнай ночкаю пад важном* (ФЭАБ; Мікашэвічы Лунінецка-

га р-на); *“Ужо мы, Ірочку, пойдьмо, // Тыбэ, молоды, пожынымо, // А ты, Васілько, глядэ еі, // Дубовым кіём ны бі еі. // Каб вуна боса ны ходыла, // Каб горшком воду ны носыла, // Каб соломью ны топыла, // Каб у порога ны стояла, // Каб старому і моладому ны служыла* (ФЭАБ; Вайская Камянецкага р-на). Такім чынам, нявеста можа займаць актыўную пазіцыю, мадэляваць сваё будучае, але часцей, клапоцячыся пра дабрабыт нявесты, за яе просяць, хадайнічаюць перад родам жаніха яе блізкія. У сувязі з такой “суб’ектна-аб’ектнай” пазіцыяй нявесты характэрна, што песні, якія агучваюць інтэнцыі, думкі маладой, выконваюцца не самой нявестай, а прадстаўніцамі яе партыі. Прычым шэраг кантэкстаў сведчыць пра няўлік асабістых памкненняў нявесты, якая выступае аб’ектам абрадавых маніпуляцый.

Нявеста як аб’ект абраду

Для трактоўкі вобраза маладой вызначальную ролю адыгрываюць дамінантныя для вяселля ідэі аддзялення і прысваення, якія рэалізуюцца праз матывы куплі-продажу, абмену, ваеннай і паляўнічай здабычы (выкрадання) нявесты, а таксама дамовы-зговару. Шэраг песень захаваў ваенную сімваліку вясельнага пезда жаніха, выяўленую ў тэрміналогіі (“поход”, “поязд”, “козакі”, “дружына”, “баяроў (казакаў) сем палкоў”, “бітва”), атрыбутах і паводзінах яго ўдзельнікаў. Матывы ўзяцця ў палон, асады, лову здабычы характэрныя для вясельных фальклорных тэкстаў, у іх апяваецца жаніх “з дружынаю, з вялікім войскам”, што збіраецца “цесця ваяваці, камору зграбаці, сабе Олечку браці”. Род нявесты адспеўвае, каб “літва” не наступала, бо *будзе з намі бітва, будзем біці да ваяваці, Олечку не аддаваці*. Гэтыя тэксты цікавыя тым, што ў тэрмінах традыцыі выяўляюць важны сэнс усяго вяселля: бок нявесты (ды група халастой моладзі) павінна аддаць дзяўчыну, а бок маладога (і старэйшыя) – забраць, атрымаць яе. Гэты сэнс абраду раскрываюць шматлікія дыялогі сватоў, прыкладам: *“Чулі, што ў Вас цялушка ёсць. Ці не прадасце яе нам?” “Ёсць. У мяне дзве цялушкі, якая Вам трэба – маладая ці старэйшая [жартоўны намёк на жонку]?” “Вядома, маладая. Ваша цялушачка – наш бычэчак. Але нам не цялушачка трэба, чулі, што ў вас дачушка прыгожая, бы квіта, до работы ахвачая, і спраўная, і ладная. Наш хліб, ваша водыца, // Наш хлопец, ваша дэвыца. // Наш хлопэц нэ ўміе лапці плэсты, // Ваша дэвыца нэ ўміе хату мэсты – трэба іх до кучы звэсты”* (ФЭАБ; Моталь Іванаўскага р-на); *Да сваты кажуть: “У нас*

есть купец, а у вас е товар, давайтэ зробым обмен – мы купымо, вы продастэ” (ФЭАБ; Глінна Іванаўскага р-на); *Ну, сваты приходили как обычно... Говорили, что в нас, вот, есть купец-молодец, а в вашем доме краса-девица* (ФЭАБ; Нехалсты Брэскага р-на). У такіх кантэкстах нявеста трактуецца як бязвольны аб’ект.

Як аб’екта рытуальных дзеянняў нявесту выбіраюць, прычым гэты выбар можа выяўляцца як няўдалы, за што ў сатырыка-гумарыстычных песнях жаніха ўпікаюць ягоныя сваці: *Дэсь тобі, Саша, кіт очы выбрав, // Шо в своїм сылі дівку ны выбрав. // Ой булы ўбогы, булы і богаты, // Ой было тобі з чаго выбыраты* (ФЭАБ; Талочна Маларыцкага р-на). Нявесту сватаюць, “таргуюць”, запіваюць, заядаюць яечняй (сырам), віоць-завіваюць, апранаюць, распранаюць, носяць, садзяць на каня і здымаюць з яго, аддаюць, бяруць, выпраўляюць, адвозяць, адорваюць, пазбаўляюць цнатлівасці, выпрабоўваюць, умываюць, абліваюць вадой і інш. Многія з гэтых фрагментаў абраду адлюстраваныя ў песнях, прыкладам: *Ой, з горы, горы // Стральцы б’юць, // В молодзі Верочкі сваты п’юць. // Ой, п’юць, вонь п’юць, ночуюць, // Все нашу Верочку торгуюць: // Бацько кажэ: ны продам, // Прыдэ молодый, так отдам* (ФЭАБ; Горск Бярозаўскага р-на); *Запыта Вэрочка, запыта, // Золотом косонька облыта* (ФЭАБ; Лясковічы Бярозаўскага р-на), *Запыта дівонька, запыта, // Шоўком хустонька нашыта. // Запывалы еі ўночы, // Нашывалы хустоньку пры свэчы. // Запываў жэ еі чужы рід, // Рідный батэнько напэрид* (ФЭАБ; Моталь Іванаўскага р-на). Статыка, пасіўнасць, “аб’ектнасць” нявесты выразна выяўлены ў рытуальнай практыцы яе “ваджэння-пераводу” – маладую вядуць на пасады, пад вянец, абводзяць вакол стала, адводзяць да родных бацькоў праз тыдзень пасля вячання, вядуць да крыніцы і да т.п. Паводле песень, маладой “шлюб далі”, яе “звянчалі”, “абручылі” і пад.: *Мамочка, ужо ж я не твоя, родная, // Ужо я не твоя. // – Дочечка, не праўда твоя, родная, // Не праўда твоя. // Ой мамочка, там люды булі, родная, там люды булі, // Як жэ мні, молодой, шлюб далі. // Ангелы свечы держалі, // Як менэ, молоду, венчалі. // Да булі мы на шлюб, // Да на Страшному суду, // Там Богу прысягалі, // На крэст ручкі клалі. // Ой мамочка моя, ой мамочка моя, // Да ўжэ ж я не твоя, // Да ўжэ того пана, // С кім на шлюб стаяла, // Вжэ я того кавалера, // Да чья ручка бела* (ФЭАБ; Дубае Пінскага р-на); *“венчалі Хведороньку, звенчалі // Дай додомоньку помчалі. // Звенчона калінка, звенчона, // Ужэ наша Хведоронька обручона. // Звенчоны дубочок, звенчоны, // Ужэ наш Павэлочко обручоны* (ФЭАБ; Церабязжоў Столінскага р-на).

Калі нявеста пакідала родную хату, яе маці скрозь слёзы пыталася: *А дзе я тебе выпраўляю?* (што, дарэчы, характэрна і для галашэнняў па нябожчыку), прасіла ў Бога шчаслівай долі для дачкі, а ў яе самой – каб не выраклася, даглядзела на старасці. Мадэляваўся шлях нявесты да хаты жаніха, у новае жыццё. Але гэты шлях не выяўляецца як такі, што маладая пераадольвае самастойна, – яе вязе малады: *Выйду за вортэнькі – слёдки знаяць.* // – *Ой, куды дочэньку повез зять?* // *Нэ відно ні стэжэнькі, ні коліі,* // *Оно чуці голасок, шчо іі* (ФЭАБ; Глінная Івацэвіцкага р-на). Некаторыя песні абыгрываюць ідэю насілля ў адносінах да нявесты, прыкладам: *...Наша Явдоська вжэ ны в косі.* // *Зрубалы бырозу сырую,* // *Звынчалы Явдоську сылюю...* (ФЭАБ; Угланы Камянецкага р-на). Свахі, звозячы нявесту з хаты бацькоў, як гаворыцца ў песні, *хапаюць* яе: *Загрыбай, маты, жар, жар,* // *Шчоб не было дочкы жаль.* // *Закідай, матку, дровы,* // *Да оставайса здорова.* // *Загрыбай, матка, попэл,* // *Мы твою дочку счопым.* // *Дэ лыжалы пырыны,* // *Загоняй, маты, свыны.* // *Дэ лыжалы подушкы,* // *Загоняй, маты, гускы* (ФЭАБ; Белін Ганцавіцкага р-на). Адпаведна бацькі нявесты яе *ўпускаюць*, а жаніха, наадварот, атрымліваюць, бяруць: *Разганіся, маці, па вялікай хаце,* // *Тай у куток, тай у запечак,* // *Галавою аб прыпечак.* // *А Паўлініна маці хвартух апусціла,* // *Шо й дочку ўпусціла,* // *А Міколіна маці хвартух падвезала,* // *Шо й нявестку ўзяла* (ФЭАБ; Мікашэвічы Лунінецкага р-на). Вясельнікі з боку жаніха радаваліся, што *вытысалы, вырубалы дубовую доску,* // *Выкрутылы, вымутылы ў матыра дочку* (ФЭАБ; Угланы Камянецкага р-на). У сувязі з “аб’ектнасцю” маладой характэрна прыведзеная асацыятыўная паралель “нявеста – дошка”. Адчуваючы ўладу над выкупленай нявестай, партыя жаніха спявала: *Завызэм додому,* // *Коб вэлёна зняты.* // *Шо счэмо, то зробымо* // *Чужому дытаты* (ФЭАБ; Стаўкі Бярозаўскага р-на). Нават калі нявеста сама выконвае нейкае дзеянне і самастойна перамяшчаецца ў прастору жаніха, падкрэсліваецца, што гэта робіцца супроць яе волі, як у песні, якая выконвалася прадстаўнікамі роду маладой, калі тья наведвалі яе ў хаце маладога: *На добры дэнь, добрыя люды,* // *Мы до вас,* // *Дэсь прылынула наша ютонька* // *Тут до вас.* // *Хочь ны хотіла,* // *То прылытіла,* // *Есть у вас?* // – *Якая ваша ютонька, якая?* // – *Білое лычко, чорное очко – такая* (ФЭАБ; Угланы Камянецкага р-на).

Усё ўзрастаючая пасля заручынаў абмежаванасць актыўнасці, самастойнасці нявесты і адпаведная адмежаванасць ад сваёй узростава-полавай групы, а таксама адметнасць паводзін, настрою, знешняга выгляду заручанай дзяўчыны выяўляюцца ў песнях з канструк-

цыямі паралелізму (*Мынае, зозуленка, мынае // Да Петрівское куванне: // Куда хотіла – лытыла, // Дэ сіла-пала, кувала. // Мынае, мынае дівочкое куванне: // Куда хотіла – ходіла, // Дэ с кім ны стала – кувала, // Музыкі заграють – гуляла* (ФЭАБ; Хомск Драгічынскага р-на)), у прыпеўках (*У гародзе лебяда // Пазакручаная. // Не хадзіце да мяне – // Я заручаная* (ФЭАБ; Сялец Бярозаўскага р-на). Увогуле замужаства трактуецца як страта волі, рытуальных прывілегій халастой моладзі, наступленне няволі, калі павялічваецца колькасць правіл, забарон, якія рэгулююць паводзіны сямейніка, робяць яго ў некаторых адносінах больш пасіўным. Нездарма ў песнях маладых папярэджаюць: *По сынёму моры // Плаваюць качоры, // Ужэ твоі, Марылё, // Проходят вычоры. // По сынёму моры // Плаваюць утыята, // Ужэ твоі, Іванэ, // Проходять дывчата* (ФЭАБ; Кругель Камянецкага р-на). Гл. таксама характэрныя прыпеўкі: *Ой, гуляю, гуляю, // Бо я мужа не маю, // Як я мужа набуду, // Вёсе гулянне забуду* (ФЭАБ; Стаўпы Жабінкаўскага р-на); *Пойце, дзейкі, як пыецца, // Замуж выйдзеш – не прыдзеца, // Замуж выйдзеш – бабай будзеш, // Усе прыеўкі пазабудзеш* (ФЭАБ; Хотамель Столінскага р-на); *Ой, моі чаравічкі, // Вам ны доўга танцаваты, // Як выйду замуж, // Будэ тэ под лавкою стояты* (ФЭАБ; Талочна Маларышкага р-на); *Девкі, замуж, девкі, замуж, // А на другіі день – дамой. // У свекроўкі жыть нелюўко, // Лучшэ ў маменькі радной* (ФЭАБ; Шані Пружанскага р-на).

Сярод прыкмет рытуальнай смерці, вяртанна да “прыроднага стану”, якія характэрныя для маладой пры яе пераходзе, падкрэслім услед за А. Байбурыным страту здатнасці гаварыць, бачыць, рухацца самастойна, працаваць. Маладую аплакваюць як нябожчыка, з ёю развітваюцца блізкія, якія застаюцца ў родным доме, калі нявеста трапляе ў “мужчынскую” прастору (дом жаніха). Нявесту, адкрытую да ўплываў адмоўных сіл, як адзначалася вышэй, намагаліся ўсяляк аберагчы. У час вячання яна мае пры сабе прадметы-абярэгі (у вопратцы, абутку, за пазухай, у валасах ці вянку). Ад псоты ў вопратку ўтыкаюць булаўкі, іголки, маладая бярэ з сабой соль, ільняное сям’я, часнык, цыбуліну. Ствараецца агульнае “іншасветнае” аблічча нявесты, якая пераходзіць на рытуальны спосаб зносінаў, адпаведна ўзрастае роля “мовы рэчаў”, жэстаў⁴. Нявеста амаль не размаўляе, яе рухі маюць пераважна сімвалічны характар, змена стану адбываецца

⁴ А.К. Байбурин, *Ритуал в традиционной культуре (Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов)*, Санкт-Петербург 1993, с. 66.

ў выніку знешняга ўздзеяння, прычым не толькі з боку людзей, але і сакральных істот. Так, “прыхіляе” нявесту да жаніха падчас вянчання сама Божая Маці: *Була я, татку, у Божым доме, // У Божым доме Прэчыстая, // Прэчыстая Маты вынкі віла, // Усім дывунькам у ручкі дала, // А мні, муладэнькуй, прышла // Да мынэ до Васілька прыхыліла* (ФЭАБ; Вайская Камянецкага р-на).

Названыя рысы “звышпасіўнай” нявесты ў скандэнсаваным і даведзеным ледзь не да абсурду выглядзе абыгрываюцца ў сатырыка-гумарыстычных песнях тыпу *Мынэ вчора сваталы, // Под чыгун запряталы, // Сквородкой хлопнулы – // Чуть глаза ны лопнулы* (ФЭАБ; Судзілавічы Бярозаўскага р-на); *Нашы сваты гонорныя, // Их коні безногія. // Вони самы пеші ішлі, // Молодую ў мешку нэслі. // Хоть вы мэшок развяжэтэ, // Молодую нам хучэй покажэтэ* (ФЭАБ; Блудзень Бярозаўскага р-на).

Сакральнасць нявесты

Асаблівы характар вясельнага абраду збліжае пэўныя яго этапы (у прыватнасці, вянчанне) з пахаваннем, што выяўляецца ў адмысловай ізаляцыі нявесты і жаніха – у забароне датыкацца да маладых, праходзіць між імі, у іх маўчанні, нерухомасці, неўжыванні ежы, аддзяленні ад знешняга свету (пакроў нявесты, ужыванне рытуальных блюдадасоблена ад гасцей). Характэрна забарона нявесце глядзецца ў люстэрка (ФЭАБ; Гяйлешы Смаргонскага р-на), якое міфалагічнай свядомасцю трактуецца як канал у іншасвет (узгадаем такую ж забарону адносна немаўляці і практыку завешваць люстры, калі ў хаце нябожчык). Дарэчы, нават у дзіцячых гульнях небяспечнай лічылася роля нявесты, бо лічылася, што яе выканаўцы пагражае няшчасце, хвароба. Песная сувязь ідэй смерці і вяселля выразна выяўлена ў народных тлумачэннях сноў. Так, убачаныя ў сне пахаванне, яго атрыбуты, прадказвалі хуткае вяселле, тое ж чакала дзяўчыну, якая сніла сябе голай. Вядомы і тлумачэнні сноў, дзе галізна і шлюбны касцюм як маркеры выхаду з свайго свету, культуры, уступаюць у сінанімічныя адносіны, асацыююцца з хваробай, смерцю, надзяляюцца негатыўнай ацэнкай: *Когда видишь себя голой, в таких свадебных и этаких белых одеждах, то это плохой знак* (ФЭАБ; Вайцяшын Бярозаўскага р-на). У сувязі з сказаным характэрныя агульныя забароны тыпу: *Нельзя детям играть в крестины, в свадьбу и похороны, а то это плохо повлияет на судьбу* (ФЭАБ; Малеч Бярозаўскага р-на). У вясельнай песні, што

выконвалася падчас застолля ў хаце жаніха, маладую так і называюць – *нябожца: свякроўка гудзіць, нябожцу будзіць*.

Нявеста пад вянцом займала памежнае становішча паміж тым і гэтым светам, паміж родам жаніха, у які яшчэ не інтэгралася, і сваёй сям’ёй, з якой ужо адышла. Адпаведна ранейшыя сацыяльныя сувязі былі ўжо страчаны нявестай, а новыя – яшчэ не ўстаноўлены. У нявесты заставалася і нават узмацнялася толькі лучнасць з прыродна-касмічным і дэманічным светам. Нездарма ў казках герой намагаецца скарыць цудоўную нявесту, ачысціць, пазбавіць яе фантастычных якасцяў і далучыць да чалавечага, свайго, свету. Уяўленні пра небяспеку жаночага ўлоння і страх цнатлівага жаніха перад дэфларацыяй знайшлі праламленне ў казачных сюжэтах, дзе памочнік жаніха выратоўвае яго ад “забойства” нявестай тым, што замяняе маладога ў шлюбным ложку (цнота надзялялася вялікай магічнай сілай). З уяўленнямі пра дэманізм нявесты (істоты ў стане пераходу, з нерэалізаванай жыццёвай прызначанасцю) звязана вераванне, што калі дзяўчына памірае заручанай, але не павенчанай, яна становіцца русалкай. Каб пазбегнуць такога ператварэння ў дэмана, у Палессі бацька заручанай дзяўчыны, якая памерла да вяселля, здзяйсняў сімвалічнае вячанне яе з дрэвам⁵ ці слупом (Брэстчына); узгадаем таксама практыку “пахавання-вяселля” з мэтай забеспечэння маладым памерлым суджонка на тым свеце.

Характэрна, што ў шматлікіх песнях жаніховай маці паведамляюць, што ёй прывезлі „чужую” (у дачыненні да роду жаніха), нават не-чалавечую істоту – “*нявестку, як звера*”, “*чорта з балота*”, “*з цёмнага лесу ваўчыцу*” – “*на народ як глянец, дык народ аж вянец*”⁶. Адна з палескіх вясельных песень заканчваецца тым, што *выйшла матугна, паглядзела ды й заплакала, пайшла*. Дзікасць, невядомасць нявесты (для намінацыі якой можа выкарыстоўвацца ніякі род) пацвярджаецца яе паходжаннем, прыходам з дзікай прасторы – яна (дакладней – яно) *дэсь у лісы годвалосо, // Шчо ныколы й нэ вмывалосо* (ФЭАБ; Церабязжоў Столінскага р-на). Нявеста для роду жаніха – гэта “*мядзведзіца*”, “*звярына, што злавлі на рынку*”, “*чорнае, кудлатае пудзіла*”, “*касавокае*”, “*рылатае, губатае*”, прыкладам: *Выйды, мамочко, погляды, // Шчо мы тобі прывэзлі: // Губатэ, рылатэ, // Абы воно бугатэ* (ФЭАБ; Каўняцін Пінскага р-на). Нявестку, якая не

⁵ А.В. Гура, *Венчаніе*, [в:] *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* в 5 т., под. общ. ред. Н.И. Толстого, Москва 1995, т. 1, с. 333.

⁶ Тамсама, с. 327.

ўведзена рытуалам у свой (для партыі жаніха) свет, жаніхоў род, хату, маююць як няўмеху, “*няткалу*”, “*няпраху*” (= неготовую да шлюбу ці распушчаную), яна не ведае самых звычайных рэчаў, не ўмываецца, не ўціраецца. Яна – нерухомая ступа-калода, няздатная нават выцерці носа: *Гупу, матку, гупу, // Прывезлі тобе ступу, // Нэ ступу, да коладыцу, // Молодую молодьцу. // Вона хлеба нэ замесьць, // Бо ў ее сопель весьць, // Вона кутті нэ натоўчэ, // Бо ў ее сопель тэчэ* (ФЭАБ; Лагішын Пінскага р-на); *Тупу, коніку, тупу, // Прывяду ў хату ступу, // Што хлеба не замесіт, // Пад носам смарголь весіт* (ФЭАБ; Роўбіцк Пружанскага р-на).

Сакральнасць (у шырокім значэнні далучанасці да іншасвету, яго нябеснай, святой, і хтанічнай, дэманічнай, сфер) маладой выяўлена ў яе трактоўцы партыяй жаніха (для якой нявеста “чужая”) як “*цудоўнай*” істоты і “*нячыстага чалавека*”, “*людзедзіцы*”. Асабліва выразна гэты момант акцэнтаваны ў песнях, што гучаць пасля вячання, калі пачынаецца другая частка вяселля, арыентаваная на вяртанне персанажаў рытуалу ў свет людзей, іх стварэнне і надзяленне прыкметамі новага статусу⁷, прыгажосцю. Менавіта пасля царкоўнага шлюбу маладыя займаюць больш актыўную пазіцыю, да іх “вяртаецца” здольнасць гаварыць, бачыць, дзейнічаць, яны, паводле песень, становяцца прыгажэйшымі: *Хуруша краса Зосенька наша, // Як з вэнцю прыйхала, // Похурішчала, покраснійшала. // Еі матюнка, еі рідная // На еі поглядае: // – Дэсь ты, дочэнька, калыною ўмывалась, // Розою втыралась? // – Я калыною нэ ўмывалась, // Розою нэ ўтыралась, // Я вудыцёю ўмывалась, // Ручнычком втыралась, // Я такая, як муў батэнько, // На пусаг удалась* (ФЭАБ; Плоска Брэсцкага р-на). Стэрэатыпамі прыгажосці пры гэтым звычайна выступаюць вобразы расліннага свету: *Ладі, матко, ладі, // Да ўсэ ў кубэл складі, // Мэнчай нэ оставляй, // Мэнча шчэ малая, // Шчэ себе нэ надбала, // А старшая – гожа, // Як чырвона рожа* (ФЭАБ; Глінная Івацэвіцкага р-на); *Ды вынось, матэ, дішку, // Бо прывіз сэн нывістку, // Высоку, як ялыну, // Чырвону, як калыну* (ФЭАБ; Нагор’е Драгічынскага р-на).

Падчас вячання, якое ўспрымалася як сакральны акт дараабмену паміж прадстаўнікамі вышэйшых сфераў і людзьмі (*шлюб узялі..., за шлюб далі*), дасягае свайго максімума сакральнасць маладых. Паводле вясельных песень, нявесту не пазнаюць у царкве. Як з раю ўзыходзіць галоўнае нябеснае свяціла, так і нявеста вяртаецца з царквы: *Соньч-*

⁷ А.К. Байбурын, *Ритуал...*, с. 76.

ко з раю взыходэ, // Дівонька з вінчэння ідэ. // Батынько пэрыйшов, пытае: // – Дітятко, дэ тэ бувало? // – Батынько, в цэрковцэ була, // Шлюб собі брала, // Попырод свічэ горілэ, // Позаді світкэ стоялэ (ФЭАБ; Сулічава Драгічынскага р-на). Асацыяцыі нявесты з сонцам і золатам, якія ў міфалагічнай карціне свету маркіруюць рэаліі, аднесеня да іншасвету, характэрныя для даволі вялікай колькасці вясельных песень, прыкладам: *Спывалы колы молодыі прыйіжаюць з выкупа: “Отчыны, батэйко, оконцэ, // Прывызлы дочку, як сонцэ, // Отчыны, батэйку, другое, // Прывызлы діток обоє: // Одно твое, другое чужое, // Тэпэр твоі обоє”* (ФЭАБ; Талочна Маларыцкага р-на). Паводле іншай песні, нявеста шолком снована, золатам тканя: *На добрый дэнь, мій батэнько, // Чы прымыши мэні і з дружыною до сэбэ? // – Ох прымаю, мой сынойку, прымаю, // Солодкым мэдам шэ й горілкою вітаю. // Ох слава Богу найвышшэму за мою сыновую – // Хорошыі ўборы та й нызкыі склоны ў мэі сыновзі. // Наша невеста шолком снована, // Шолком снована, золотам тканя. // Просыть свькруху на годынойку: // – Покажыть всю свою родынойку. // – Пожывэш, невесту, ныділю другую, // Познаеш родыну близькую-далэкую* (ФЭАБ; Талочна Маларыцкага р-на). Пасля прыезду ад вянца нявеста, сама, як золата, пашырае сваю сакральнасць і звязанае з ёю багацце, сыпле золата з рукаўца. У песнях, што выконваліся пасля вяртання маладых з храма, часта акцэнтуюцца ўвага на багацці, шчасці маладой. Багатая і шчаслівая нявестка проціпастаўляецца гарбатай і саплівай свекрыві: *Выйдзі, выйдзі, свекроў горбата, // Прыехала невеста богата. // Выйдзі, выйдзі, свекроў сопліва, // Прыехала невестка шчасліва* (ФЭАБ; Церабязоў Столінскага р-на). Нярэдка гучалі песні, што абыгрывалі вобраз нявесты-“багатырачкі” з вялікім пасагам, “варанымі конямі”, “палавымі валамі”, “кароўкамі-оліндэркамі”, “авечкамі-чабаночкамі” (ФЭАБ; Угланы Камянецкага р-на).

У сувязі з “цудоўнасцю” нявесты важна адзначыць, што яна па дарозе ў хату жаніха перажывае шэраг метамарфоз з не-чалавечага ў чалавечае, і гэта адлюстроўвае даволі шырокі касмапрыродны дыяпазон дзявочых пераходаў – спачатку яна «вутка», «белка», а потым – дзеўка. У песнях нявеста з неба ідзе хмарай, дажджамі, на двары становіцца лужай, у сені ўваходзіць «вуцяю», у хату – паваю, а за сталом садзіцца паняю. Касмалагічная сімволіка, якая сучаснай свядомасцю ўспрымаецца як выяўленча-вобразны сродак, выкарыстоўваецца пры апісанні-ідэалізацыі нявесты, якая прыязджае ў хату жаніха: *Не встіла Ірочка на двір в’іхаты, // Прышлі заловкі пырыглядаты. // Пушлі*

до хаты матенцы казаты: // – Ой, мамо, мамо, шо то за нывістка, // В ей по заболі скачут саколі, // В ей на лічэнькі сонейка грае, // На ручэньцы перстынь сіе (ФЭАБ; Вайская Камянецкага р-на). Дарэчы, як указваецца ў літаратуры пытання, магічнымі магчымасцямі надзелена не толькі нявеста, але і любая гатовая да шлюбу, спелая дзяўчына, дзякуючы чаму яна прэтэндуе на тэрміновае выданне замуж, інакш, паводле песень, можа сама пайсці да мілага *мяцёлкаю, пчолкаю, расіцаю, сініцаю*.

Пры інтэрпрэтацыі нявесты як чужой, “не-чалавечай” істоты, такім чынам, актуалізуецца яе як пазітыўная, так і негатыўная ацэнка, што звязана з прыпісваннем нявесце магічных здольнасцяў палярнай скіраванасці і шырэй – з неадназначнасцю трактоўкі чужога – небяспечнага, варожага і разам з тым цудоўнага, плоднага, багатага (параўн. боязь і шанаванне чарадзея, практыку звароту да яго па дамамогу ў эстрымальних сітуацыях). Гэты ж статус нявесты вызнае яе і суб’ектнасць (ва ўладзе нявесты змяняць рэчаіснасць, карэктаваць сваю долю), і аб’ектнасць (яе трэба аберагчы ад адмоўных уплываў, надзяліць доляй і г.д.).

Што да песень, якія гучалі на заключным этапе вясельнай абраднасці, на “пярэзвах”, то яны адлюстроўваюць ўяўленні пра асаблівасці жыцця маладой замужніцы ў доме свёкраў, якая з першых дзён пачынае выконваць неабходную гаспадарчую працу. Так, калі бацькі і родныя маладой адведвалі яе ў хаце мужа, гучала песня: *На дворі колодзя і выдро, // Дзесь нашэй Ольгы ны выдно: // Чы пошла по воду, вырнітэ, // Чы спытэ у коморы, збудітэ. // Бо прыслав батынько пырогы, // На яйцях пэчоны, // В тонкы обрусы звэрчоны*” (ФЭАБ; Стаўпы Жабінкаўскага р-на). “Прыданкі” спявалі пра цяжкую долю маладой замужніцы ў чужым краі, пра істотнае адрозненне жыцця маладзіцы ў хатах бацькі і свёкраў, прыкладам: *Ціхо віцёр віе, // І шэ тэшэ бацько едзе, // Ой, два дворі мінаючі, // А на трэці ступаючі, // Свяі дочкі пітаючі: // – Чі тэ, дочко, поснідала? // – Ны пу твому тут, батайко мій, // Тут снідане пуд убіды, // А ў обіды – вячэра, // А вячэра – ў пувночі, // А лягане – сярод ночі, // А вставане – чуць світочок. // Ны пу твому, мій батайко, // Ны пу твому, гулубочок* (ФЭАБ; Сварынь Драгічынскага р-на).

У заключэнне адзначым, што інтэрпрэтацыя вобраза нявесты, прадстаўленага ў фальклору ад пачатковага этапу вяселля і да паслявясельнага звычаю “пярэзваў” уключна, адбываецца ў межах актуальных для абраду ў цэлым мужчынскай і жаночай сімволікі, проціпастаўлення свайго і чужога, прафаннага і сакральнага, старога

і новага, цэлага і няцэлага, верху і нізу, плачу і весялосці, пасіўнасці і актыўнасці, жыцця і смерці, сімвалікі эратызму, дзявочасці, фертыльнасці, дзетанараджэння, долі, волі і няволі, кахання, а таксама багацця і дабрабыту, звычайна суаднесеныя з плоднасцю. Ні адзін з членаў апазіцыі “аб’ект/суб’ект” (у адносінах нявесты), у адрозненне ад большасці іншых семіятычных апазіцый, не звязваецца безумоўна з комплексам станоўчых ці адмоўных значэнняў.

STRESZCZENIE

PANNA MŁODA JAKO PRZEDMIOT I PODMIOT BRZESKIEJ LUDOWEJ CEREMONII ŚLUBNEJ

W artykule omówiono brzeską ludową ceremonie ślubną, w której pojawia się reprezentatywny obraz narzeczonej. Autorka wysnuwa wniosek, że interpretacja panny młodej jako kogoś obcego, pozbawionego cech człowieka zawiera ocenę zarówno pozytywną, jak i negatywną. Związane jest to z przypisywaniem narzeczonej umiejętności magicznych, cech, które czynią ją obcą, niebezpieczną, wrogą i, jednocześnie, cudowną, płodną i bogatą.

Słowa kluczowe: narzeczone, ceremonia zaślubin, folklor brzeski, podmiot, przedmiot, święty, przejście.

SUMMARY

THE BRIDE AS THE OBJECT AND SUBJECT OF BREST WEDDING FOLKLORE

In the article Brest wedding folklore, which depicts the most representative image of the bride is analyzed. It is concluded that the interpretation of the bride as a stranger, “non-human” receives both positive and negative evaluation. This is due to the fact that one attributes to the bride magical power of polar orientation and features that make her dangerous, hostile and at the same time wonderful, fetal and rich.

Key words: bride, wedding ceremony, Brest folklore, subject, object, sacred, transition.